

Emnenr. 64

Fylke: Vest-Agder.

Tilleggsspørsmål nr.

Herad: Vennesla

Emne: Død og begravelse.

Bygdelag:

Oppskr. av: Olaf Hagen,

Gard:

(adresse): Grovane?

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

En skal ikke gå langt tilbake i tida for en møtts trua på varslor. Det gjaldt ikke bare dødsvarslor, men også andre varslor, om ulykke f. eks.

Min mor (f. 1860, d. 1940) fortalte at hien kunne minnes fra sine barne-dager at en liten bror var så syk. Mora satt med sønn-gutten på fanget. Da kom der en liten per fjøgt rett over hodet på gutten. Og dermed visste de at de kom til å miste ham. Slik gikk det også, han døde straks.

Seinere - mor var blitt voksen - så hien, sammen med en annen - en varne over nabosens hus på Hounemyr. Folk tok dette som et varsel om at huset kom til å brenne. Fleire av seinere brende huset ned. -

Uglestrik kunne også vere varsel om død. Når steinulen, som

folk sa, skreik, ble lyden (et jær) et uehyggesbuid som lød: "Ber ied, ber ied." Det skulle lydes derhen at en skulle bores ut som lik.

Når pinner eller strå ble liggende i kors, skulle det bety død. På en gard lå kona syk. Den som satt inne hørte tydelig en hest kom kjørende til gards. Det var sår en egen, kjennelig lyd i karjolen. Og ho som vakke var den syke ble redd og måtte få en annen med, så de ble to til å vake. To på forskjellige sted, hørte dette samtidig.

Ellers er å si at folk talte så mye om spökelses før, så en kunne sakens bli mørkredd og forskreuet. Varsler og spökelses-historier stod nok i et visst forhold til himmen, teken noen fast grense mellom varslor på den ene side, og spökelses på den andre side.

Med gæuken og sommerfuglen forberet en særskilt varsel, første gang en hørte gæuken om våren merket en seg retningen:

Øst: ønske: en kunne puske seg noe. Sør: sorg, dødsfall i familien. Vest: vennskap. Nord: En ble narra.

Når det gjalt sommerfuglene - de første om våren - merket en seg fargen. Var den første en så mørk, ble det sorg den sommeren, var den gul, betød det falskhet,

var den lys, ble det glede. Og så
 er tre lyse sømmerfugler som
 de tre første om våren, kunne en
 ønske seg noe, og en skulle få
 ønsket oppfylt. Men en måtte
 ikke snakke så lenge en kouserbokte
 tankene sine om sitt ønske!

Uten at det har direkte
 forbindelse med denne nr. 64 tar
 jeg med noe annet også:

Som barn var det vanlig om
 kveldene å telle stjerner i
 Karlsruagna sju kvelder på rad.
 Når en opprikket det, kunne en
 ønske seg tre ting. Så iorrig vi
 var til å telle! Noenes enda mine
 tre store ønskemål. - Og den
 første jenta (gutt) en helst på
 eller disse sju kveldene skulle
 en bli gift med.

Første natte en sov på et
 fremmed sted skulle en sette
 skoene sine ved foten av sengen
 i form av en T og si:

"Jeg setter mine sko i en T,
 og ønsker min kjæreste å se".

Og da fikk en se sin ukjære
 i drønnen.

Men en ting må jeg nevne,
 og som ble sett på som varsel,
 nemlig stjernerap. Når en så
 stjernerap, døde det et menneske.

Hva der ellers nevnes i
 spørreskjemaet i de første 6 punkter

er for meg ukjent i Væmunda.

7-13 Dödsleik.

Det var nok så vanlig å seende bød eller prestlen, og i mange tilfelle gikk da den syke "til nattverds". Et lille bord ved senge, eller en stol, gjerne pyntet med en liten duk. Og over det var for hånd, også en lysstake med et brennende lys.

Men kanskje mer vanlig å seende bød eller andre kristne-
leikfolk - for å tale med den syke.

I gamle "Follaui"-kontrakter er det et uttrykk som synes svært ofte: "en hæderlig begravelse". Jeg mener bare som eksempel litt fra et vel kjendt av gammelt dokument: " - - - - - I öörigt skal min Sön med sine Hüsfolk omgive mig med kristelig Kiörlighed og Omgiængelse. Naar jeg ved Döden afgaar skal Lönnen eller Opsidderen forskaffe mig en hæderlig Begravelse - - - " Jeg har også sett i lignende dokumenter at det er tatt med i betingelsene ikke bare at det skal sørges for kirkeskyss, men over nødvendig å hente presten heim.

Selv om en kjemmer et prest tilfelle at den döende bestende hvilke salmer skulle synges i begravelsen, hvem som skulle bes o. a., så har det ganske vist ikke vært vanlig at den

døende bestemte noe vesentlig ang. begravelsen. En annen ting er at mange både i eldre og nyere tid har bestemt forskjellig ang. gaver, både når det gjelder penger og gjenstander.

Hva der forøvrig spørres om i dette avsnitt er ukjent for meg.

14-37. Tida mellom dødsfallet og begravelsen.

Det mest brukte uttrykk var vel dø. Men både flykta, slokna^{reise} og fare er brukt og kjent. Uttrykket sovne har ikke så sjelden vært brukt i dødsannonser: „- - sov stille inn.“ Likedan: „- - fikk hjemlov
- -“

^{på Vinnsta,}
En eldre kone, f. i Hageland, N.-A., tror hun har hørt at det ble holdt et speil foran den dodes minne. Kjennes ikke noen beretning om skindøde, tilsv. hva en har lært fra hjemliggende steder.

Ja, en tuktet først øynene og la en mynt på øyelokket. La en salmebok under haka, og/eller bandt underkjiveren opp med et bånd eller lørkale. I dødsrommet ble det heugt kvit dæk (kvitt laken) foran vinduene, og vinduet stod åpent. Såvidt en vet gikk det i eldre tid også lang tid etter inntrådt død før liket ble flykta ut av seuga. Dagen etter, mente et par eldre jeg spurte. Liket ble lagt på et bord. Et laken under,

ikke halvt. Uttrykket „ligge på lik-
strå" er fremdeles brukt, om enn i
mindre grad enn før, men det for-
bindes ikke lenger med halvt, men
den tida som går fra dødsdagen til
begravelsesdagen. Kikkvakt høres
en ikke dette utbr. neont om et lik
som står på kapellet.

Vår tid sergehalven ble
brent, vet en ikke så sikkert. Men
de hygieniske forhold var nå så som
så ofte, i den tid. Og arbeidskleda
o. l. ble vel ikke alltid brennt.

Det gikk nok så lang tid
etter inntrådte død før liket ble
skelt, helst dagen etter. Håret
ble skelt og neglene klippet, og
liket ble vasket. Men ble forberet.
Å bruke likvannet som medisin er
ikke kjent.

38-88. Likklar.

„Alle liket" var det mest van-
lige uttrykk. Og likklarerne kaller
en svöp. Sp. 40-41 ukjent.
Underkleda har vært brukt. Lik av
ennem iført skjorte, kvinner serke.
Eukelle ble også kledt i overkleda.
Hörte om en kone som lå i full
påkledning, også ^{sokker og} sko på føttene.
Ellers har det vært neont at det
var nok så vanlig å ha en spesiell
likskjorte liggende ferdig. En får
inntrykk av at det kunne være at-
skillig forskjell i skikk og bruk

for velstandsfolk og snuakarsfolk.

Blonder ble anveendt ved likklar, foreelles ei eldre kone.

Sk si noe beskreuet når det ble kjøpt likklar, er nok så usikkert. Skulle anta for en 40-50 år siden. Nå blir det kjøpt ferdige likklar, av papir. Jo, det kalles svöp.

54-57: Ukjent.

En har hørt sprede tingene hvor folk hadde bord liggende ferdig til kiste. Min farfar, f. 1828, var snekker og tømmermann. Foruten mange hus han bygde - flere står enda - arbeidde han kister. Har både møbler og dører eller karm, og hvor det er trenagler. Etter det å dømmen var det kanskje vanlig å bruke trenagler i kister også. Det var stropp i kistene til å bore i.

Kistene var helt svarte.

Til farge ble brukt kjörök. I mangel av dette ble brukt sot. Har ikke hørt fra vår bygd tale om å skjære åpning i kistelokket. Som underlag i kista har vort brukt hövelflis (spon). Det er lenge siden kistene ble laga heime, de kjøpes ferdig sammen med svöp og det som trenges. I min barndom for 40-50 år siden var overgangen fra svarte til hvite kister. Den døde fikk gjerne ei salmebok med i kista, og mange også en blomstbuket.

Kista ble pynta med en

bündel laeg leugde er ~~gjæver~~ ^{mjölbaris}
 eller barlund. Den lå i bølger rundt
 kista. På ble det mere vanlig med
 kranser. De var heimelaga. Mjölbaris,
 lyng og hageblomstr. Og så
 kom papirblomstene, de også heime-
 laga. Den siste heimelaga kransen
 vi gav - så vidt vi husker - var i 1926.
 Men vi hadde mange vidunderlige
 blomstr det året, og kransen ble pen!
 Etter hvert ble det så vanlig å kjøpe
 kranser.

69-73: Ukjent.

Når den døde ble lagt i kiste
 var det vanlig å spørre noen av de
 nærmeste om å bli med til en
 andaktstund. Noe navn utover "legge
 i kiste", kjennes ikke. Ble fulgt av
 bevestring, "mat og kaffe," som
 det heter her.

Var det et vanlig gardsbruk
 å ha kista på låven. Hvis ikke, et
 rom i huset. Pynting på låven
 eller rommet har jeg ikke hørt nevnt.
 Det som er nevnt om å dekke
 speilet kjennes vi fra et tilfelle. Be-
 gravelsesdagen skulle speilet dekkes.
 Dette gjaldt en innflytterfamilie.

78-82: Ukjent. Lokket ble lagt på,
 men ikke tett. Til ansiktsduk
 et lommetørkle eller handklede.
 Begravelsesdagen var det for vanlig
 at de som ønsket det fikk anledning
 til å se liket. Kjennes tilfelle hvor
 også barn fulgte med de voksne.

Verevsla fikk sitt ^{gnar-}kapell omkring 1921. Bygda er blitt en industri-kommune. Det er bygget svært mange hus. Plassen blir liten, og stikkene forandrer seg. De fleste lik blir brakt til kapellet, men i etterkrigstida har de fleste begravelse foregått fra silve kirken. Når liket blir brakt til kapellet, blir det gjerne holdt andakt.

89-97. Sorg.

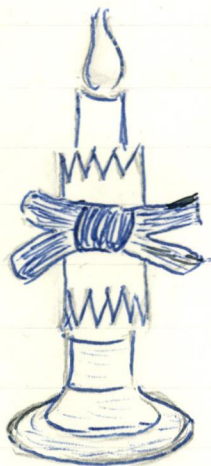
Det falt naturlig å iungå støy og larer på garden, og en holdt seg borte fra leven og muntert lag. Har hørt merke at det fra gammelt av hetke at en om mulig skulle gå i sørgeløs, mørke, et år. I begravelsen skulle en også ha mørke klær. Sørgebånd om armen ble et vanlig tegn i forholdsvis yngre tid.

98-155. Synge ut liket.

Har ikke hørt at likferden skulle være en bestemt ukedag, og på søndag helt ukjent i bygda. Det vanlig brüdde ord nå er begravet, men tidligere likferd. Utlale: ligfar, ei, og å "be til ligfars". Det hetv også et ligföelle. Og fra gammelt het det at presten (mot betaling) holdt ligtale over den döde.

Kista ble satt på plass. I stua, hvis plass, men også ute i godvor. På kista ble lagt en liten løper,

-mor hadde et særskilt navn på den, men det husker vi ikke. Den kunne være 60-70 cm lang og 15-20 cm bred. Kvitt med blonder i endene. På den ble det plassert to lysstaker. Et kvitt, brennende lys i hver stake.

Rundt lyset et kvitt silkepapir. Klippet fynnere bånd opp og ned. Et svart silkebånd utsløyfe rundt midten holdt papiret på plass.

Etter tale og salmesang ble lysene båret etter

kista. I min morfars begravelse i 1916 ble disse to lysene båret av to unge jenter. De var begge oppkalt etter kona hans, jentenes mor. Sjal var han født 1825. Lysene ble båret inn fra stua og til nederste trappetrinn. Stakene ble så anbrakt på middagsbordet.

109-113: Ukjent.

Det er vanlig^{na} at presken er til stede i heimen og taler. Tror helst at det er etter siste krig at dette er blitt alminnelig. Tidligere var det kjøkemestrens oppgave. Denne sørget også for å spandere. For å bandedans var det vin, men det ble da også benyttet brennevinn på sine steder. Og glassene gikk fra den ene til den andre, uten vasking. Men fikk full frokost også før følget reiste til kirken. Både før

og nå vanlig at de voksne i familien bærer kista. Tokenden først.. 123-24. Ukjent.

På timent, fra trappa ble (blir) det strødd med granbar. På sleder hvor det finnes bartind er også dette brukt. Kista ble båret til vagna (sleden). Har innbrykk av at det har vært vanlig at flest nemlig, både kvinner og menn, fulgte med til kirkegården. Tror nok at sp. 131 må bevares med ja.

Hva der nevnes under sp. 132-133 er ikke kjent.

Vanlig å huse flagg på halv stang når noen er død i nablaget, men bare begravelsesdager. Det gjelder både slektninger, naboer, venner, og på gårder langs kirkevegen. Vi fikk flaggstang i 1906 eller 1907, og var mellom de første som fikk flaggstang og det rene flagg. Og allerede fra den første tiden flagget vi både ved bryllup og ved begravelse i øvrebygde. Flaggen gikk ikke til tapp når jordfestelsen var over, og de aller fleste praktiserer dette på samme måte enda.

Før det ble vanlig med biler ble det benyttet hester ved begravelse. Ved min far begr. i 1919 var det såvidt vi husker 26 hester i følge. Det har ikke vært vanlig å stans og syng ved de gårdene likfølget passerte. Men både før og nå har

det alltid vort brukt å kjøre gærde
sint forbi gardar og hús. Og alltid
stillehet i et likfølge, aldri sang
i underveis. Måterde trafikk stanset,
og ikke sjelden stod det folk uten-
for sine hús, med blakkede hoder,
såv likfølget passerte. Flere i følget
hilste ved å løfle på hatten, andre
vinket med kommestørklar.

Før lang tid tilbake var
det bare kløveveg. Enda har vi i
våre-bygda Fjell(1)veien opp på heia.
Den nevnes ofte i gamle dokumenter.
Den har på et sted en stein som
kalles Liksteinen (og drar Liksteinheia).
Etter tradisjonen skulle følget dr, og
satte kista på steinen.

Da så veger ble bygd nykka
en slede og stuffer om viltren, lang-
kjørre (4-hjuls) og seimen kjøkkenvagn-
-en sommeren. til å kjøre liket på.
Ikke vanlig å ha noe underlag under
kista. I følget forøvrig heul vis stuffer
og triller (kjøkkenvagn, korgtrille) I
flere år har det vort særskilt lik-
vagn w/ hest. Enkelte bruker også
bil, leidd likvagn utenbygdsfra, men
mest alminnelig er nok en lastebil
dr som det er bil i det hele tatt, til å
kjøre liket. - Nr. 146-47. Ut ikke noe baklund.
Heimturen fra kirken gikk fortre, og
det var ikke alltid den orden i følget,
dr kunne somme tid bli noen åpne
litter i følget.

Noen regel for hvem som 13193

Kjörle likvogna vet jeg ikke, det var vel
helst en i familien. Kjörren og kjäke-
mestren pleide stå foran, en på hver
side av kista. 153-55: Ukjent.

Nr. 64, 3/7.

156-66. På kirkegården.

Det var gjerne de normale
i fam. som bar kista fra vogna
direkte til grava. Plaserte den på et
par planker som var lagt over grava.
Nr. 160: Ukjent. Presten måtte opp
ved kirkeporten, men bare sjelden i eldre
tid, da Verrelda var annets under
Gurebö, som da var hovedsak.

162-65: Nei.

Det ble ringt med kirke-
klakkene mens de bar kista fra vogna
og til den ble plassert. Konventet fulget
fra heimen, ble det ringt da de var
et stykke overfor (nedenfor) kirken.

166: Nei. Men hvordan det var i eldre
tid, vet jeg ikke.

167-75. Graven.

Når noen døde var det gam-
mel sedvanen at hans normale besørger
gravningen og klakkingen ved
begr. Men med dette fulgte i orden og
stærk på kirkegården. Presten Smith
arb. ihvertfall for ansettelse av fast grave,
men alvoren satte seg i mot p. gr. av
omkostningene. I 1820-åra skreiv
han til biskopen om saken, men fikk
til svar at ingen myndighet kunne
tvinge menigheten i den anledning.

Først i midten av århundret ble det ansatt fast gravør som også skulle ringe ved begravelsene. All ansvar og tilsyn med kirken på de kirkevergene. F 1898 tilvalte Kommunestyret fastlønnet kirkegjenger som overtok all arbeid og tilsyn med kirken og kirkegården. Det var Ole Markussen Stoa. Vor gravør i 10 år, til 1908. Ble etterfulgt av broren, Anders Markussen (til 1924), Herbert Almedal, som trakk seg tilbake gr. alder for noen år siden. Og nå Andreas Andersen.

168: Har ikke hørt annen begrav. enn graver.

173: Ja, en staur.

Gravene ble dårlig stell i eldre tid. Ikke blomster på gravene, men et trekrans med inskripsjon (mall) eller et maltekrans. Seierne også en maltekrans. Men de fleste gravør ingenting, og det ble bare ei grastue. Endel eldre hadde bekrans de la med en minnekranse.

F seiere tid & det gjort et stort arb. for å stelle gravene og kirkegårdene i det hele. Enkelte besøker gravene f. eks. juleaften og legger ned kranse.

176-181. Lørlige tilfelle.

Har ikke hørt fortalt noe spesielt i bygda om hvorvidt en selvmorder fikk samme stell og samme likblår som andre. De gamle fortalte at kista ble løftet

over kirkegårdsmur, eller borja som de sa. Har ikke hørt noe vent om at likesleden skulle etrlates på eller ved kirkegården. Det hadde at grava lå under borja. For noen år siden ble det ved forandring av muren fjernet bein og sko under muren. Ved norske undersøkelse trodde de det skulle være en selvmorder som ble begravet der i siste halvdel av forrige århundre. - Lik av for tidlig fødte barn ble lagt ned i tilfeldig åpne graver.

182 - 212. Gravøl.

Tidligere benevnt "ligfær", ei, be til "ligfær", nå begravelse. Nokre alminnelig at eldre kvinner bad til begr., uten å si at det alltid var det. "Beelaget" var det samme som ved bryllup.

185 - 189: Vet ikke. Har inntrykk av at den som bad til begr. skulle beverkes ("mad og kaffe").

Begr. varle en dag.

Det var frokost når gjestene kom, midt på formiddagen. Tror det var i 10-tida. Middag - det var kjøtt-suppe - eller heimekosten fra kirka. Kaffe, smørbrød, julekake i kveldinga. Og nålfær bortsett ved midnatt.

En hadde inntrykk av at de norske stekkinger hadde det aller mest trovett med tilskellinga. De aller fleste i grenda (beelaget) var

med, så at den grænen ble det lile gjort av arbeid i grunda.

De fleste hadde sendingene med når de kom om formiddagen.

Smørret kom i „Åmbår“, fint kraba. „Lödosten“ i pørefat. Pynta med koriander eller rosiner, på samme måte som ved bryllup. Har ikke hørt tale om halve sendinger.

Brød av alkohol ved begr. er falt vekk. Sendingen ble soløst ved at en tok til å sende kraner, men fra først av kanskje både sending og kraner. En må anta at ved siste årh. skiftet begynte folk å sende kraner. Om kranebinding, se foran. Kraner med sikkerhet er vanlig nå.

Kransene blir liggende på grava en tid, men etter hvert som de blir stygge, blir de kjørt på avfallskaugen. Men før kan vi da huske at enkelte tok noen kraner heim og hang dem på veggen, f. ek. på „nyståue-loftet“.

Overfuingen nå ruser uklore. Bare smørbrød og kaffe. Begr. middag på hotell sjelden eller aldri. Det var kanskje omkr. århundskiftet at folk tok til i overdr. dødsfall i avisen. Men vet ikke så sikkert.

25/3. 1957.

O. J.